

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قرآن و حدیث
پردیس تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه

احکام پناهندگی در فقه مذاهب اسلامی و حقوق بین الملل

استاد راهنما

مهدی نظری نی نی

دانشجو

مرضیه مهرور

شهریور ۱۳۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

باسمه تعالی

تعهدنامه اصالت و حقوق رساله/ پایان نامه

اینجانب مرضیه مهرور دانشجوی ورود ۹۵ مقطع کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی که موضوع رساله/ پایان نامه ام با عنوان: «احکام پناهندگی در فقه مذاهب اسلامی و حقوق بین الملل» در شورای علمی گروه آموزشی فقه و حقوق به تصویب نهایی رسیده است، تعهد می‌دهم:

الف) همه‌ی مطالب و مندرجات رساله/ پایان نامه ام حاصل تحقیقات شخصی ام تهیه شده است و در صورت استفاده از مطالب، نتایج تحقیقات، نقل قول‌ها، جداول و نمودارهای دیگران، منابع و مآخذ آن را مطابق با شیوه‌نامه‌ی دانشگاه ذکر نموده‌ام.

ب) حقوق مادی و معنوی دانشگاه را در باره‌ی این اثر محترم بشمارم و در صورتی که نتایج این تحقیق را در کتاب، مقاله، اختراع، اکتشاف و هر گونه تولید علمی دیگری منتشر کنم، با نام دانشگاه قرآن و حدیث بوده و مطابق با ضوابط آن عمل نمایم.

ج) در صورت استفاده از حمایت‌های مالی و غیرمالی نهادهای دولتی و غیردولتی در این تحقیق، مراتب را به‌طور کتبی به امور پایان‌نامه‌های دانشگاه اطلاع دهم.

د) چنانچه در هر شرایط و زمانی، خلاف تعهدات فوق ثابت شود، دانشگاه را در اتخاذ هر نوع تصمیم حقوقی مختار می‌دانم و نسبت به تصمیم اتخاذ شده ادعا و اعتراضی ندارم.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مرضیه مهرور

تاریخ و امضا: ۱۳۹۷/۰۶

تقدیم به:

اگر این اثر قابل تقدیم باشد؛

تقدیم به ساحت نورانی ذریه رسول الله، عبد صالح خدا،

حضرت سیدالکریم عبدالعظیم حسنی علیه السلام

که به این حقیر توفیق حضور به حریم امنش را داده و آرام بخش زندگی ام بود.

ان شاء الله این قلیل را به کثیرشان بپذیرند.

سپاسگزاری

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و دورد بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز...

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم. اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می کند و سلامت امانت هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب "من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزّ و جلّ":

از استاد فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر مهدی نظری نی نی که در کمال سعهی صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این پژوهش را بر عهده گرفتند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

و از استاد با کمالات و شایسته؛ حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر حسام الدین ربانی، مدیریت محترم کرسی گروه، کمال تشکر و قدردانی را دارم که طی دو سال تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد همیشه در پای درس ایشان تلمذ کرده‌ام و نه تنها در رشته‌ی فقه و مبانی حقوق بلکه در رشته‌ی انسانیت و اخلاق اسلامی نیز درس‌ها گرفته‌ام و زحمت داوری این رساله را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی رسید.

و از استاد صبور و با تقوا؛ حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر مرتضی چیت سزایان که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم که با هدایت‌های مفید و کاربردی خود این حقیر را در گردآوری این پژوهش یاری نموده‌اند.

و از سرکار خانم زهرا حسینی مفرد همدانی؛ همکلاسی عزیزم به دلیل یاری‌ها و راهنمایی‌های بی چشم‌داشت ایشان که بسیاری از سختی‌ها را برایم آسانتر نمودند، سپاسگزارم.

و همچنین از خانواده‌ام که با شکیبایی، دشواری‌های تحصیل را تحمل نمودند و در تمام مراحل یاری‌گر من بودند سپاسگزارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

چکیده

در حقوق بین‌الملل پناهنده به فردی گفته می‌شود که به علل سیاسی، مذهبی، نژادی یا عضویت در گروه‌های خاص اجتماعی در کشور خود در معرض خطر است، واز ترس جان، مال و شکنجه‌ی خود و افراد خانواده‌اش به دیگر کشورها پناهنده می‌شود اما در فقه اسلامی بنا بر آیه شریفه ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ...﴾ پناهندگی تحت عنوان «امان» یعنی پناهنده شدن کفار و مشرکین به مسلمانان در هنگام جنگ مطرح است. البته در برخی از آیات و روایات از اقامت و مهاجرت مسلمانان به دارالکفر (کشورهای غیر اسلامی) نهی شده است اما در این زمینه بحث قابل توجهی در متون فقه سنتی دیده نمی‌شود.

ما در این پژوهش ضمن بررسی پیشینه پناهندگی و احکام مربوط به آن در فقه مذاهب اسلامی و مقایسه‌ی آن با پناهندگی در حقوق بین‌الملل به موضوع پناهندگی مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی که امروزه به یکی از معضلات جوامع اسلامی تبدیل شده پرداخته و حکم آن‌را با توجه به نظر فقها و بر اساس مبانی فقهی مورد بررسی قرار داده‌ایم.

بنا بر اطلاق و عموم برخی از آیات و روایات و قواعدی مثل قاعده‌ی نفی سبیل، قاعده‌ی حرمت تعرب بعد از هجرت، قاعده‌ی حرمت کمک به ظالمین و ستمگران و بسیاری از ادله‌ی دیگر می‌توان گفت پناهندگی فرد مسلمان به کشورهای غیر اسلامی به گونه‌ای که امروزه متداول است و پناهنده برای اخذ پناهندگی مجبور است به انواع دروغ و تهمت متوسل شود و کرامت و عزت انسانی و اسلامی خود را زیر پا بگذارد، اساساً و بنا بر حکم اولی جایز نیست. البته در صورتی که پناهجو در کشورش امنیت نداشته باشد و یا به منظور کسب علم و یا هر گونه ضرورت دیگر مهاجرت نماید حکم آن متفاوت خواهد بود، و می‌توان آن‌را به انقسام احکام خمسه به پناهندگی واجب، حرام، مباح، مستحب و مکروه تقسیم نمود.

کلیدواژه‌ها: پناهندگی، امان، مهاجر، مستامن، معاهد، کافر حربی، کافر ذمی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات و مفاهیم	۱
۱-۱. کلیات	۲
۱-۱-۱. بیان موضوع تحقیق	۲
۱-۱-۲. سؤال اصلی تحقیق	۳
۱-۱-۳. سؤالات فرعی تحقیق	۳
۱-۱-۴. فرضیه‌های تحقیق	۳
۱-۱-۴-۱. فرضیه اصلی	۳
۱-۱-۴-۲. فرضیه‌های فرعی	۳
۱-۱-۵. ضرورت، اهداف، اهمیت تحقیق	۴
۱-۱-۶. پیشینه‌ی تحقیق	۴
۱-۱-۷. نتایج علمی و عملی تحقیق	۶
۲-۱. مفاهیم	۶
۲-۱-۱. پناهندگی	۶
۲-۱-۱-۱. معنای لغوی پناهندگی	۶
۲-۱-۲-۱. آواره	۷
۲-۱-۳-۱. بیگانه یا خارجی	۸
۲-۱-۴-۱. مهاجر	۹
۲-۱-۵-۱. انواع هجرت	۱۰
۲-۱-۶-۱. معنای اصطلاحی پناهندگی	۱۳

- ۱۴.....۷-۱-۲-۱. انواع پناهندگی
- ۱۵.....۲-۲-۱. امان
- ۱۵.....۱-۲-۲-۱. معنای لغوی و اصطلاحی امان
- ۱۶.....۲-۲-۲-۱. امان در میان اقوام
- ۱۶.....۳-۲-۲-۱. فرق امان با هدنه، عقد ذمه، صلح و معاهده
- ۱۷.....۴-۲-۲-۱. امان در قرآن
- ۱۸.....۵-۲-۲-۱. مستأمن و معاهد
- ۱۹.....۳-۲-۱. کافر
- ۱۹.....۱-۳-۲-۱. کافر ذمی
- ۱۹.....۲-۳-۲-۱. کافر حربی
- ۱۹.....۴-۲-۱. معانی و مفاهیم دار الاسلام، دار الکفر، دارالحرب

فصل دوم: احکام پناهندگی مشرکان به مسلمانان ۲۲

- ۲۳.....۱-۲. پناهندگی در قرآن
- ۲۴.....۱-۱-۲. هدف از تشریح امان در قرآن
- ۲۸.....۲-۲. احکام پناهندگی مشرکان در فقه امامیه
- ۲۸.....۱-۲-۲. مقایسه امان و پناهندگی
- ۳۱.....۲-۲-۲. احکام و شرایط امان
- ۳۲.....۳-۲-۲. موارد تحقق امان
- ۳۶.....۴-۲-۲. نقض امان
- ۳۸.....۵-۲-۲. امان از لحاظ شخصیت امان دهنده
- ۳۸.....۶-۲-۲. امان از لحاظ موضوعیت
- ۳۸.....۷-۲-۲. امان از لحاظ جنبه کمیت و تعداد پناهندگان
- ۳۹.....۳-۲. احکام پناهندگی مشرکان در فقه سایر مذاهب
- ۳۹.....۱-۳-۲. حکم کلی پناهندگی (امان)
- ۴۰.....۲-۳-۲. ادله امان از دیدگاه اهل سنت
- ۴۰.....۱-۲-۳-۲. قرآن کریم
- ۴۰.....۲-۲-۳-۲. سنت

۴۱ ۳-۳-۲. اقسام امان
۴۱ ۴-۳-۲. شرایط امان
۴۲ ۴-۲. حقوق پناهندگان
۴۲ ۵-۲. وظایف پناهنده
۴۲ ۶-۲. برخی از احکام امان (پناهندگی)
۴۵ فصل سوم: حکم پناهندگی مسلمانان به کشورهای غیراسلامی
۴۶ ۱-۳. مهاجرت نخبگان و تاثیر آن بر جامعه
۴۹ ۲-۳. دیدگاه فقها در مورد مهاجرت و پناهنده شدن به کشورهای غیر اسلامی
۴۹ ۱-۲-۳. دیدگاه فقهای گذشته
۵۱ ۲-۲-۳. دیدگاه فقهای معاصر
۵۳ ۳-۳. ادله جواز پناهنده شدن
۵۳ ۱-۳-۳. دلیل اول: اصل برائت
۵۴ ۲-۳-۳. دلیل دوم: سیره
۵۶ ۴-۳. ادله عدم جواز پناهنده شدن
۵۶ ۱-۴-۳. قرآن
۶۰ ۱-۱-۴-۳. تقریر استدلال به آیه شریفه
۶۵ ۲-۱-۴-۳. نحوه استدلال به آیات:
۶۵ ۲-۴-۳. روایات
۶۵ ۳-۴-۳. قاعده ی نفی سبیل
۶۶ ۱-۳-۴-۳. نحوه استدلال به قاعده نفی سبیل
۶۷ ۴-۴-۳. قاعده ی حرمت تعرب بعد از هجرت
۶۸ ۱-۴-۴-۳. تعرب بعد از هجرت یکی از گناهان کبیره
۷۰ ۲-۴-۴-۳. تقریر استدلال به قاعده
۷۰ ۵-۴-۳. قاعده حرمت کمک به ظالمین در ستمگری
۷۲ ۱-۵-۴-۳. نحوه استدلال به قاعده حرمت کمک به ستمگران
۷۲ ۶-۴-۳. قاعده ی لا ضرر

۷۴ نحوه استدلال به قاعده لاضرر
۷۵ فصل چهارم: احکام و حقوق پناهندگی در حقوق بین الملل
۷۶ ۱-۴. تاریخچه پناهندگی در حقوق بین الملل
۷۸ ۲-۴. احکام و حقوق پناهندگی در حقوق بین الملل
۷۹ ۱-۲-۴. حداقل حقوق پناهندگان در اسناد بین الملل
۸۰ ۲-۲-۴. اعلامیه جهانی حقوق بشر
۸۲ ۳-۲-۴. اعلامیه اسلامی حقوق بشر
۸۲ ۴-۲-۴. کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو
۸۵ ۳-۴. ماهیت پناهندگی در حقوق بین الملل
۸۷ ۴-۴. حقوق پناهندگان
۸۸ ۵-۴. وظایف پناهندگان
۸۹ ۶-۴. حقوق پناهندگان در نظام حقوقی ایران
۹۱ نتیجه‌گیری و پیشنهادها
۹۵ فهرست منابع و مآخذ

فصل اوّل: کلیات و مفاهیم

۱.۱. کلیات

این فصل به دو قسمت تقسیم می‌شود: در قسمت اول به هندسه‌ی پژوهش یعنی چارچوب نظری و مسایل کلی تحقیق (بیان مسأله، سؤالات و فرضیات تحقیق، ضرورت پژوهش، روش تحقیق و پیشینه‌ی تحقیق) پرداخته می‌شود. قسمت دوم نیز به مفاهیم کلیدی پژوهش اختصاص دارد.

۱.۱.۱. بیان موضوع تحقیق

در حقوق بین الملل به فردی پناهنده گفته می‌شود که به علل سیاسی، مذهبی، نژادی، یا عضویت در گروه‌های خاص اجتماعی در کشور خود در معرض خطر است و از ترس جان، مال و شکنجه‌ی خود و افراد خانواده اش به کشور دیگر پناهنده می‌شود. اما در فقه اسلامی، پناهندگی، تحت عنوان استأمان و پناهنده شدن کفار به مسلمانان مطرح است و معمولاً در کتب فقهی جهاد مورد بررسی قرار گرفته است. اگر چه این دو مفهوم پناهندگی شباهت‌های زیادی با هم دارند ولی پناهندگی که در حقوق کنونی مطرح است پدیده‌ی جدیدی است که مشکلات زیادی را برای

پناهجویان و کشورهای پذیرنده بوجود آورده است.

امروزه بدلیل وقوع جنگ‌های خانمان سوز و بحران‌های اجتماعی و اقتصادی ناشی از آن، مهاجرت و پناهندگی ناشی از آن گسترش بی سابقه‌ای یافته و بیم آن می‌رود که بتدریج نخبگان جهان اسلام به سایر کشورها به ویژه کشورهای غیر اسلامی مهاجرت و بتدریج اعتقادات و فرهنگ آن‌ها در برخورد با فرهنگ غالب استحاله شود ، لذا ضرورت دارد موضوع پناهندگی مخصوصاً پناهندگی مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی مورد مطالعه جدی‌تر قرار گیرد. در این پژوهش سعی شده علاوه بر بررسی احکام و حقوق پناهندگی از دیدگاه مذاهب اسلامی و حقوق بین الملل، به احکام و مبانی فقهی پناهندگی مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی نیز پرداخته شود.

۲.۱.۱. سؤال اصلی تحقیق

احکام و حقوق پناهندگی در فقه مذاهب اسلامی و حقوق بین الملل کدامند؟

۳.۱.۱. سؤالات فرعی تحقیق

- ۱- پناهنده شدن فرد مسلمان به کشورهای غیر اسلامی چه حکمی دارد؟
- ۲- مبانی فقهی جواز یا عدم جواز پناهنده شدن مسلمان به غیر مسلمان چیست؟
- ۳- چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی بین حقوق پناهنده در اسلام و حقوق بین الملل وجود دارد؟

۴.۱.۱. فرضیه‌های تحقیق

۱.۴.۱.۱. فرضیه اصلی

مواردی مثل رعایت عقد امان ، احترام به مقدسات و شعائر دینی مسلمانان ، عدم تجاهر به منکرات از وظائف پناهنده و تامین امنیت پناهنده و مصون بودن از هرگونه تعرض از حقوق پناهنده در فقه اسلامی میباشد. کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو تعریف جامع و فراگیری از پناهنده ارائه داده است. بر اساس این کنوانسیون مواردی مثل آزادی پناهنده در انجام مناسک دینی، عدم تبعیض نژادی و مذهبی، حق اشتغال، حق تعلیمات عمومی و حق مراجعه به دادگاه از حقوق پناهنده در حقوق بین الملل شمرده می‌شود.

۲.۴.۱.۱. فرضیه‌های فرعی

۱- نفس پناهنده شدن فرد مسلمان به کشورهای غیر اسلامی اساساً جایز است اما اگر این عمل با مقدمات حرام

مثل تهمت زدن به نظام اسلامی، دروغ گفتن و تحقیر فرد پناهنده همراه باشد و یا موجب استحاله فرهنگ و دین پناهنده شود، جایز نخواهد بود.

۲- اصل برائت و سیره ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در اعزام عده ای از مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی، از ادله ی جواز پناهندگی مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی میباشد و قاعده ی نفی سبیل و قاعده حرمت تعرب بعد از هجرت را میتوان از ادله ی عدم جواز مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی شمرد.

۳- پناهندگی که در فقه مذاهب اسلامی مطرح است، اگر چه مربوط به پناهندگی مشرکین به مسلمانان است و تفاوت زیادی با مفهوم پناهندگی در حقوق بین الملل دارد لکن شباهت هایی نیز بین حقوق پناهندگی در این دو نظام حقوقی وجود دارد.

۴- پناهندگی فرد مسلمان به کشورهای غیر اسلامی اساساً و بنابر حکم اولی جایز نیست، اما در صورتی که پناهجو در کشورش امنیت نداشته باشد و یا به منظور کسب علم و یا هر گونه ضرورت دیگر مهاجرت نماید، حکم آن متفاوت خواهد بود و می توان آنرا به انقسام احکام خمسه تقسیم نمود.

۱-۱-۵. ضرورت، اهداف، اهمیت تحقیق

امروزه بدلیل بروز جنگ های خانمان سوز و بحران های اجتماعی و اقتصادی ناشی از آن، مهاجرت و پناهندگی مسلمانان به کشورهای غیراسلامی گسترش بی سابقه ای یافته است و بیم آن می رود که بتدریج بیشتر نخبگان جهان اسلام به سایر کشورها بویژه کشورهای غیر اسلامی مهاجرت کنند و بتدریج اعتقادات و فرهنگ آن ها در برخورد با فرهنگ غالب استحاله شود لذا ضرورت دارد موضوع پناهندگی که امروزه به یک بحران تبدیل شده و موضوع جدیدی است، مورد مطالعه ی جدی تر و عمیق تر قرار گیرد و بطور خلاصه اهداف تحقیق عبارتند از:

۱- بررسی احکام و مبانی حقوق پناهندگی در فقه سنتی

۲- بررسی حکم شرعی پناهنده شدن فرد مسلمان به کشورهای غیر اسلامی

۳- بررسی احکام و حقوق پناهندگی در حقوق بین الملل

و چون پایان نامه ای در این زمینه یافت نشده بود، لذا به جهت اهمیت آن، پژوهش پیرامون آن ضروری به نظر می رسد.

۱-۱-۶. پیشینه ی تحقیق

پایان نامه‌هایی در خصوص احکام پناهندگی مشرکین به مسلمانان نگاشته شده و در کتب فقه سنتی، در کتاب جهاد، اکثر فقها به موضوع پناهنده شدن مشرکان به مسلمانان و احکام آن پرداخته‌اند، و اخیراً تحقیقات زیادی در زمینه‌ی احکام و حقوق پناهندگی در حقوق بین الملل هم انجام گرفته اما در خصوص پناهنده شدن و مهاجرت مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی و احکام و حقوق مربوط به آن تحقیقات زیادی انجام نشده که ما در نظر داریم در این پژوهش آنر از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار دهیم.

برخی از پژوهش‌هایی که در خصوص موضوع پناهندگی انجام شده عبارتند از:

۱- پناهندگی در حقوق اسلام - طرح پژوهشی - موسسه حقوقی تطبیقی - ابوالقاسم گرگی (علوم انسانی) حقوق.

۲- بررسی نقش کمیساریای - دانشگاه دولتی - پیام نور - استان تهران مرکز - سال ۸۹
استاد راهنما: حسین ال کجیاف استاد مشاور: رضا موسی زاده دانشجو: سارا محسنی .

۳- بررسی ارتباط حقوق شهروندی و حقوق پناهندگی

پایان نامه . غیر دولتی - دانشگاه آزاد اسلامی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی - دانشکده حقوق و علوم سیاسی . ۱۳۹۱ . کارشناسی ارشد.

استاد راهنما: محمد جلالی | استاد مشاور: محسن عبداللهی | پدیدآور: بتول ابراهیمی کوشالی

۴- وضعیت بیگانگان در حقوق بین الملل با تاکید بر وضعیت پناهندگان سرزمینی

پایان نامه . دولتی - وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری - دانشگاه شهید بهشتی - دانشکده حقوق . کارشناسی ارشد.
استاد راهنما: هدایت‌الله فلسفی | دانشجو: سعید مفخمی .

۵- حمایت از زنان و کودکان در حقوق بشر دوستانه

پایان نامه . دولتی - وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری - دانشگاه تهران . ۱۳۷۸ . کارشناسی ارشد
استاد راهنما: عباس کدخدایی | دانشجو: حسن نیکوحرف مفخم .

۶- بررسی وضع حقوقی پناهندگان در حقوق موضوعه ایران و مطالعه تطبیقی آن

پایان نامه . غیر دولتی - مؤسسه‌های آموزش عالی غیردولتی-غیرانتفاعی - دانشگاه امام صادق علیه السلام . ۱۳۷۶ .
کارشناسی ارشد

استاد راهنما: نجات علی الماسی | دانشجو: ناصر اسعدی فیروزآبادی .

۷- تأثیر حقوق بشر بر پناهندگی سیاسی در اماکن دیپلماتیک پایان نامه . دولتی - وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری - دانشگاه تربیت مدرس - دانشکده ادبیات و علوم انسانی . ۱۳۹۲ . کارشناسی ارشد، استاد راهنما: حسین شریفی طرازکوهی | استاد مشاور: حسن سواری | پدیدآور: غلامحسین صالحی .

۸- پناهندگی سیاسی از نظر شریعت و حقوق پایان نامه . دولتی - سایر دستگاه‌های اجرایی - دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه . ۱۳۹۵ . کارشناسی ارشد
استاد راهنما: یاسیر قطیش .

۲.۱.۱. نتایج علمی و عملی تحقیق

با مهاجرت گسترده مسلمانان به کشورهای غیر اسلامی بویژه مهاجرت نخبگان ، مشکلات فرهنگی و اجتماعی برای شخص پناهنده و حتی جامعه‌ی اسلامی و خالی شدن آن از جوانان نخبه بوجود می‌آید .
دراین پژوهش تلاش شده است با مراجعه به مبانی و منابع معتبر اسلامی ، دیدگاه اسلام و مکتب فقهی و حقوقی آن در مورد این مشکل فرهنگی ، اجتماعی تبیین شود که امید است برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های آینده مفید واقع شود وگامی باشد در جهت جلوگیری از موج گسترده فرار مغزها و پناهنده شدن جوانان مسلمان به کشورهای غیر اسلامی .

۲.۱. مفاهیم

در این فصل به بررسی مفاهیم و اصطلاحاتی می‌پردازیم که نقش عمده‌ای را در این پژوهش بر عهده دارند.

۱.۲.۱. پناهندگی

۱.۱.۲.۱. معنای لغوی پناهندگی

پناهنده در لغت عبارت است از این که به کسی و یا چیزی پناه برده شود^۱. واژه پناهنده کلمه فارسی است که معادل عربی آن "التجاء" می باشد؛ «التجاء الی شخص أو شیء» «به فردی یا شیء پناه برد و به آن پناهنده شد^۲ و یا به مکانی

۱. دهخدا، علی اکبر. لغت نامه دهخدا. ص ۴۶۰.

۲. مصطفوی، حسن. التحقيق فی کلمات القرآن الکریم. ج ۱۰. ص ۱۶۵ .

پناهنده شد و امر خود را به خدا واگذار نمود^۱.

این واژه از ریشه پناه به معنای پشتیبان، حامی و نگهبان و جایی که می‌توان در آن از آزار و اذیت چیزی یا کسی در امان بود گرفته شده و حاصل مصدر و به معنای حالت و عمل پناهنده است^۲.

کلمه پناهنده از سوی رسانه‌های گروهی و گفتگوهای عادی مردم به مفهوم حقوقی آن بکار نمی‌رود. علت آن این است که امروز علل گریز مردم از مرزبوم شان متنوع شده است. تعقیب یا پیگرد که مشخصه پناهندگی است، دیگر علت اصلی فرار مردم نیست بلکه علت‌های دیگر، بیشتر، موجب این امر می‌شوند، مانند جنگ‌های داخلی یا کشمکش‌های بین‌المللی، منازعه‌های قومی، حوادث طبیعی همچون زمین لرزه، سیل، توفان و مانند این‌ها، خشکسالی و یا فرمان زمامداران به کوچانیدن اجباری و غیره.

عموماً به هر کسی که مجبور به ترک خانه اش شده است، صرف نظر از علت و انگیزه آن، یک واژه عام را بکار می‌برند که آن واژه‌ی پناهنده است.

اما گاهی، واژه‌های دیگری نیز از سوی ماموران دولتی و سیاستمداران به گردش می‌افتند که مهم‌ترین آنان واژه‌ها از این گونه‌اند: بیگانه یا خارجی، پناهنده، پناهنده‌ی حقیقی، پناهنده‌ی حقوقی، مهاجر، مهاجر اقتصادی، مهاجر سیاسی، بیجاشدگان داخلی، بیجاشدگان خارجی و غیره.

به زبان فارسی نیز برای نامیدن کسی که بنا بر علتی ترک وطن می‌کند واژه‌های زیر بکار می‌رود: آواره، پناهنده، مهاجر، فراری، جلا وطن و گریزی (که در تاجکستان استفاده می‌شود)، پناهجو و بی‌جا شده‌ی داخلی. اما این مفهومی که به زبان فارسی اغلب در رسانه‌های گروهی به معنای حقوقی آن بکار نمی‌روند و گاهی هم به عینی معنا یا مترادف با همدیگر استفاده می‌شوند.

در این جا به مفهوم‌های آواره، بیگانه، مهاجر، پناهنده که زیاده‌تر کاربرد دارند، بطور خلاصه می‌پردازیم:

۲-۱-۲-۱. آواره

کلمه‌ی آواره یک نام جمعی و همه‌گیر است، میتوان در رابطه به هرفردی بکار برد که بنا بر هر علتی که باشد، مجبور گردیده است خانه و محل زندگی اش را ترک کند و در وضعیت بی‌خانمانی و دربدری کامل بسر می‌برد. علت‌های که باعث اجبار فرد به ترک خانه و کاشانه می‌شوند، میتوانند اینها باشند: تعقیب و نقض حقوق بشر،

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم. لسان العرب. ج ۱، ص ۱۵۲.

۲. تبریزی، محمد حسین بن خلف. برهان قاطع. ص ۲۶۷.

کشمکش‌های قومی، حوادث طبیعی همچون خشکسالی، زلزله، سیل، توفان و مانند اینها، و یا فقر و تهی دستی و غیره.

واژه آواره به زبان فارسی مفهوم گسترده دارد که می‌تواند به زبان عام و غیر تخصصی، افاده کننده مفهوم‌های چون مهاجر، پناهنده، پناهجو و بیجاشده هم باشد. یعنی اگر ما برای افاده پدیده‌های یاد شده یک کلمه را باید برگزینیم، آن کلمه، کلمه آواره می‌باشد.^۱

۳.۱.۲.۱. بیگانه یا خارجی

مفهوم بیگانه یا خارجی در بیشترین موردها ساده است. مراد از "بیگانه" به مفهوم حقوقی آن کسی است که تابعیت کشور میزبان را نداشته بلکه تابعیت یک کشور دیگر غیر از میزبان را دارد. برپایه این تعریف گروه‌های از مردم که مهاجر، پناهنده و پناهجو می‌باشند همه شامل مفهوم حقوقی بیگانه میشوند. به همین ملحوظ آنان در بعضی موارد مانند شهروندان خود کشور میزبان دارای کلیه حقوق یا تکلیف‌های مدنی و سیاسی نیستند. بگونه مثال حق انتخاب کردن یا انتخاب شدن را در انتخابات ندارد و هم مکلف نیستند به نیروهای مسلح کشور میزبان خدمت کنند (البته در کشورهای که چنین مکلفیت وجود دارد).

در بسیاری کشورها موضوعهای مربوط به بیگانگان (خارجیان) و پناهندگان را در یک قانون تنظیم می‌نمایند. بدین معنا که قواعد که روابط حقوقی پناهندگان را در جامعه تنظیم می‌کنند، شامل بخشی از قانون مربوط به بیگانگان می‌باشند.

یک فرد بیگانه در هر کشوری که زندگی می‌کند تابع قانونها و مقرره‌های همان کشوری است که در آن مسکون است یعنی پیرو و تابع حوزه قضایی کشور میزبان خویش است. فرد بیگانه والاتر از قانون کشور میزبان نیست. فرق نمی‌کند که این خارجی یک شهروند امریکای است یا یک شهروند فلسطینی. تبعه خارجی مکلف است قانونها و مقرره‌های کشوری را که در آن زندگی می‌کند، رعایت کند. در صورت سرپیچی از مقررات و قانونهای کشور میزبان، محکمه‌ها و ارگان‌های دیگر حفظ حقوق، حق دارند فرد متخلف را تعقیب کیفری کنند یا از کشور خارج نمایند.

چون پناهنده تابعیت کشور میزبان را ندارد، او نیز یک فرد بیگانه یا خارجی است. اما حقوق پناهندگان و حقوق بیگانگان در بعضی موردها از هم فرق دارند.

۱. عزیزپور، عبد محمد «پناهندگی»، غور جم. ۲۰۱۴/۱۲/۲۲. info@jame-ghor.com

۱-۲-۴. مهاجر

از طرف دیگر مفهوم "پناهنده" و مفهوم "مهاجر" نیز یکی نیستند. مهاجر کسی است که از یک کشور به کشور دیگر نقل مکان می‌کند که دلیل اصلی اش محدودیت و یا نبود شرایط دلخواه رشد اقتصادی و اجتماعی است. امروز نفوس کشورهای قاره آمریکا از آرژانتین گرفته تا ایالات متحده آمریکا و کانادا، و یا نفوس استرالیا و زلاندنو، بصورت عمده از مهاجران اروپایی و قسماً از مناطق دیگر آسیا و افریقا تشکیل یافته است. هم اکنون اروپائانی که به جستجوی شانس بهتر در کشورهای دیگر اروپایی اند و یا این شانس را در ایالات متحده، کانادا و استرالیا می‌بینند، به همانجا مهاجرت میکنند و همانجا بطور دایم می‌بینند و یا بعد از مدتی به کشور خویش بر می‌گردند.^۱ اما این‌گونه مهاجرت به آن کشورها برای مردمان کشورهای فقیر میسر نیست. مثال زنده دیگر مهاجران، کارگران مهاجرند که به خاطر انجام کارهای موسمی به کشور یا کشورهای دیگری سفر میکنند، مانند مهاجرت شهروندان کشورهای اروپایی شرقی که تازه به عضویت اتحادیه اروپا پیوسته اند به سوی کشورهای اروپایی غربی. بازهم نمونه دیگر آن شمار زیادی به اصطلاح "کارگران مهمان" ترکی، مراکشی، یونانی و دیگران در کشورهای هلند، بلژیک، آلمان و غیره که پس از ختم جنگ دوم جهانی بهر کار آمدند و همانجا جاگیر شدند و بر نگشتند. وجه مشترک "پناهنده" و "مهاجر" در این است که هر دو بنا بر دلایلی از مسکن و ماوای خویش بجای دیگری در خارج از کشور و برای مدتی، بصورت کل، دوامدار و نامعلوم، می‌کوچند. اما ترک وطن برای یک پناهنده تقریباً همیشه اجباری و غیر اختیاری و بیشتر ناگهانی است. این امر در مورد یک مهاجر به معنای واقعی کلمه صدق نمی‌کند. آنکه از یک کشور به کشور دیگر به عنوان مهاجر هجرت می‌کند این فکر را مدت‌ها در سر پرورانیده و نیک و بد پیامدهای هجرت را در سرزمین غیر سنجدیده است و اراده این کار را آگاهانه کرده است. چیزی که یک پناهنده برایش وقت زیاد ندارد. ترس موجه از تعقیب مشخصه اصلی پناهنده است. حال آنکه مهاجر از داشتن چنین خصیصه مبرا است. اما شرایط رقتبار زندگی اقتصادی و اجتماعی، و فقر دایمی در کشورهای کم بضاعت یکی از علت‌های اصلی مهاجرت مردم به سوی کشورهای مرفه‌تر است. مهاجر در هر کشوری که اقامت‌گزیند تا وقتی که تابعیت کشور میزبان را کسب نکند از حمایت دیپلماتیک

۱. عزیزپور، عبد محمد. «پناهندگی». غور جم. ۲۰۱۴/۱۲/۲۲. info@jame-ghor.com

کشور متبوع خود برخوردار است. حال آنکه برای یک پناهنده کسب حمایت دیپلماتیک از کشورش به معنای ترک مقام پناهندگی اش است. پناهنده نمی‌تواند یا نمی‌خواهد بنا بر دلایلی یاد شده حمایت کشور متبوع اش را حاصل کند. از اینرو او در جستجوی حمایت بین‌المللی است. برخورداری از حمایت بین‌المللی به شکل حمایت دولت پناهگاه یا حمایت کمیساری ملل متحد برای پناهندگان تجسم می‌یابد.^۱

بدین ملحوظ دو مفهوم پناهنده و مهاجر را نباید با هم یکی دانست و ادغام کرد. یکی دانستن این دو مفهوم هم از لحاظ حقوقی و هم از لحاظ عملی نادرست و غیر کارشناسانه است.

مثال‌های ذکر شده فوق از مهاجران، مثال‌های از مهاجران قانونی در کشورها می‌باشد که حسابشان از مهاجران غیر قانونی جدا است. البته مهاجران غیر قانونی در هر کشوری که باشند به بدترین حالت بهره‌کشی می‌شوند. آنان از کمترین حقوق انسانی هم بهره‌مند نیستند. مزد کارشان بسیار کمتر از مزد مهاجران قانونی است. چون غیر قانونی زندگی میکنند هر لحظه‌ای که کشور میزبان بخواهد میتواند آنان را از کشور خود بیرون کند. هیچ دولتی راضی نیست که یک تبعه بیگانه در کشورش بصورت غیر قانونی بسر برد اما این پدیده در کشورهای مرفه و آسوده‌مند همواره موجود بوده است.

قرآن در بیش از ۱۴ آیه^۲ به زبان‌های مختلف دستور به هجرت داده است. گاهی با زبان ملامت، می‌گوید «مگر سرزمین خدا گسترده نبود، چرا دست به هجرت نزدیدی؟»^۳

گاهی پاداش عظیم آن را گوشزد می‌نماید و می‌فرماید:

﴿ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ

هُمْ الْفَائِزُونَ ﴾^۴؛ آنان که ایمان آوردند و هجرت کردند و با اموال و جان‌های خود در راه خدا

جهاد کردند درجه بزرگتری نزد خدا دارند و آنها رستگارند.

۵.۱.۲.۱. انواع هجرت

۱- هجرت برای فراگیری دانش

۱. قاسمی، احمدعلی. «نگاهی به جایگاه بیگانگان در حقوق بین‌الملل». نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی. شماره سی و یکم. ص ۳۶۱.

۲. آل عمران/۱۹۵؛ انفال/۷۴. ۷۵. ۷۶؛ توبه/۲۰؛ نحل/۴۱. ۱۱۰.

۳. نساء/۹۷.

۴. توبه/۲۰.